

Lehetőségek és nehézségek a természetes megfigyelésben: Egy óvodai vizsgálat tapasztalatai

Összefoglalás: *A természetes megfigyelés módszerét mutatjuk be egy óvodai kutatás példáján. A jelenleg is folyó vizsgálatsorozat integrált nevelést folytató óvodai csoportokban zajlik, a kutatás fókuszában pedig az interakció-elemzés és a térhasználat áll. Jelen munkánkban elsősorban a kutatási elrendezéssel és az adatfelvétellel kapcsolatos tapasztalatainkat közöljük. Tanulmányunk célja, hogy a természetes megfigyelés módszerének rövid bemutatása után kitérjünk azokra az előnyökre, hátrányokra, lehetséges alkalmazási módokra, amelyekkel kutatásunk során találkoztunk. Olyan praktikus segédanyagokat, példákat (táblázatokat, ábrákat) is közlünk, amelyek segíthetik a kutatás szervezését, illetve kitérünk azoknak a nehézségeknek a bemutatására is, amelyeket az összefoglaló kutatásmódszertani tanulmányok nem említenek.*

Kulcsszavak: *természetes megfigyelés, videó, interakció, térhasználat, óvodai környezet, integráció*

Bevezetés

A tudományos kutatómunka során egy-egy kérdéskör tanulmányozásához rengeteg módszer, technika közül választhatunk. A kutatómunka szépsége és nehézsége is annak mérlegelése, hogy ezek közül mit válasszunk, hogyan dolgozzuk ki a kutatási kérdésünk feltárására leghatékonyabb módszert, pontosan hogyan végezzük a kutatást, a fejlődő technika milyen lehetőségeket kínál. A kutatási módszerek széles tárházából jelen munkánkban a megfigyelésre, azon belül is a természetes megfigyelés módszerére fókuszálunk. A megfigyelés módszerének egyik legnagyobb előnye, hogy nem igényli

1 Tanársegéd, PhD-hallgató, BGE KVIK Üzleti Szakoktató és Pedagógiai Intézet; ELTE PPK Pszichológiai Intézet Pszichológiai Doktori Iskola. Elérhetőség: keszei.barbara@uni-bge.hu.

2 Tanársegéd, doktorjelölt, ELTE TÓK Neveléstudományi Tanszék; ELTE Neveléstudományi Intézet Neveléstudományi Doktori Iskola. Elérhetőség: boddi.zsofia@tok.elte.hu.

3 Tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, ELTE PPK Pszichológiai Intézet; BME GTK Szociológia és Kommunikáció Tanszék. Elérhetőség: dull.andrea@ppk.elte.hu.

a verbalitást, így sokféle interpretációs probléma elkerülhető. Emellett olyan populációk vizsgálatára is lehetőségünk nyílik, akik számára a verbalitás nehézséget okoz (pl. életkori sajátosságok, idegrendszeri sérülés, nyelvi akadályok miatt). A megfigyelés során a közvetlen módon tapasztaltakra támaszkodunk, ami alkalmat ad arra is, hogy olyan jelenségeket is feltárjunk, amelyeket a személy vagy a környezete spontán módon nem vesz észre vagy nem tudatosít, így verbálisan nem tud beszámolni róla. Olyan kutatások során, amelyekben a viselkedésre és nem az arról alkotott metakognícióra vagyunk kíváncsiak, a megfigyelés rendkívül hasznos kutatási módszernek bizonyulhat. Míg a mesterséges megfigyelés alkalmazásakor a kutatók által elrendezett és kontrollált környezetben (pl. laboratóriumi körülmények között, egy általuk berendezett szobában) figyelik meg a vizsgálati személyeket, a természetes megfigyelés során olyan közegben (pl. otthon, óvodában, iskolában, munkahelyen) végzik a kutatást, amely a vizsgálati személyek saját, mindennapos élettere. A természetes megfigyelés előnye tehát, hogy bár a változókat, a „környezetet” nem mi kontrolláljuk, kevésbé „vegytisztá” reakciók állnak elő. Ennek következménye, hogy a vizsgálati személyek viselkedését kevesebb torzítással figyelhetjük meg, nem hat rá pl. a vizsgálati elrendezés, a helyszín, és így hitelesebb információkhoz juthatunk.

Jelen tanulmányban egy folyamatban levő óvodai vizsgálat sorozat⁴ tapasztalatait mutatjuk be. Az óvodapedagógia és az óvodai kutatások egyik igen aktuális témája a sajátos nevelési igényű (SNI)⁵ és a nem SNI gyermekek együttnevelése, vagyis az integrált nevelés.⁶ Az integráció tanulmányozása több megközelítéssel is történhet (Böddi–B. Lakatos–Fehér–Kenderesi 2015; Böddi–Keszei–Serfőző–Dúll 2015), mindegyik más-más nézőpontot, tanulságot adva az integrációval foglalkozó szakembereknek és kutatóknak. Ezek közül kiemelésre érdemes az a szempont is, amikor egészen „mikro”-szinten közelítjük meg az óvodai csoportot, és például azt vizsgáljuk, hogyan alakulnak a társas kapcsolatok, vagy miképpen kommunikálnak egymással a csoport tagjai, akár a gyermekek közötti, akár a felnőtt-gyermek kapcsolatra gondolunk. Az

4 A kutatás vezetője Böddi Zsófia, az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje. A tanulmányban bemutatott megfigyelés vizsgálat „Az óvodai integrált nevelés vizsgálata, hatékonyságának növelése” című doktori kutatás részét képezi. Az adatfelvételben részt vesz Keszei Barbara, az ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola abszolvánt hallgatója, aki a jelenség térbeli aspektusait vizsgálja.

5 „Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi (látási, hallási), értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartás-szabályozási zavarral) küzd” (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről). A továbbiakban így értelmezzük a fogalmat.

6 Az integráció fogalma azt jelenti, hogy az „átlagos fejlődésű”, azaz nem SNI gyermekek közé (intézményükbe, közösségükbe) beilleszkednek az SNI gyermekek (Illyés 2000, idézi Kópatakiné Mészáros 2004).

általunk ismertetett kutatás középpontjában tehát az integrált nevelés áll; azon belül is két tényezőre, a társas interakció elemzésére és az annak fizikai kontextusaként aktívan megjelenő tér használatára fókuszálunk. Ezeknek a viselkedéseknek a tanulmányozásához pedig kézenfekvő kutatási módszernek bizonyul a megfigyelés.

A kisgyermekes pszichés jelenségeinek, viselkedésének, interakcióinak megismeréséhez a megfigyelés, mint módszer, mindig is elterjedt volt (Böddi–Keszei–Serfőző–Düll 2015). Az óvoda, mint térben és időben nagymértékben strukturált helyszín, kiváló terepet nyújt a megfigyelésre. Emellett nem elhanyagolhatóak az óvodáskor fejlődéslélektani sajátosságai sem, például, hogy ebben a korban az egyik fő tevékenység a játék, amelyet érdemes megfigyelni. Mindemellett a verbális készségek korlátai, amelyek az életkorból fakadnak, szintén azt támasztják alá, hogy a megfigyelést érdemes számos, óvodáskorúakkal kapcsolatos jelenség tanulmányozásakor alkalmazni. Az óvodai csoportokban végzett vizsgálatok egyik fontos előnye, hogy a jelenséget mindennapi, megszokott kontextusában figyelhetjük meg, az óvodapedagógusok és a gyerekek viselkedését egyidejűleg tanulmányozhatjuk, és egyszerre viszonylag sok embert tudunk bevonni a kutatásba.

Tanulmányunkban először a megfigyelés módszerének általános jellemzőit foglaljuk össze. Kitérünk a módszer általános előnyeire, hátrányaira és néhány érdekes technika bemutatására. Óvodai csoportszobákban zajló saját kutatásunk példáján keresztül bemutatjuk a megfigyelés módszerének alkalmazása során felmerülő alapkérdéseket és az ezekre adható válaszokat. Ennek kapcsán kitérünk a tapasztalatainkra, az előnyökre, a hátrányokra és a tervezés, a szervezés és az adatfelvétel során felmerülő lehetséges problémákra. A tanulmány végén néhány konkrét tapasztalatunkat, valamint a kutatás módszertanára vonatkozó reflexióinkat is bemutatjuk, továbbá összegezzük a megfigyelés módszerének számunkra leghasznosabb jellemzőit.

A megfigyelés módszere

A kvantitatív és a kvalitatív megközelítést nem kívánjuk élesen szétválasztani (vö. Szabolcs 2001), mivel egy-egy társadalomtudományi kutatás során indokolt, hogy különböző megközelítéseket és kutatási módszereket használjunk, hogy az egyes módszerek előnyei összeadódhassanak, és a vizsgált jelenséget átfogóan lássuk.

A társadalomtudományok kutatómódszertanával, így a kvalitatív kutatási megközelítéssel is foglalkozó szakirodalom igen gazdagnak mondható, legyen szó akár átfogó kutatómódszertani könyvekről (pl. Babbie 2003; Szokolszky 2004) vagy a specifikusan a kvalitatív kutatásokkal foglalkozó művekről (pl. Szabolcs 2001; Sántha 2006, 2009;

Bodor 2013). Jelen írásunkban nem célunk, hogy részletesen ismertessük a kvalitatív módszereket, vagy kimerítően bemutassuk az általunk is alkalmazott megfigyelés elméleti hátterét; ezen kutatási módszer sajátosságait csak röviden vázoljuk. A tanulmányt azzal a szándékkal írtuk, hogy egy folyó kutatás példát szolgáltatson arra, miképpen alakul egy megfigyeléses kutatás a „valóságban”.

„A megfigyelés nem más, mint irányított észlelés, amelynek alapján valamilyen megállapításra jutunk” (Szokolszky 2004: 421). A definíciót tágan értelmezve minden kutatási módszert tekinthetnénk megfigyelésnek, de szűkebb értelemben a természetes, megszokott, hétköznapi környezetben végzett megfigyeléseket értjük rajta, vagyis jelen esetben a természetes megfigyelést. Ebben a módszerben a lehető legkisebb beavatkozással figyeljük meg a kiválasztott jelenséget. A megfigyelés leginkább a leíró, feltáró kutatásokban hasznos módszer. Az ok-okozati összefüggések magyarázatára nem megfelelő.

„A megfigyelés osztja a többi kutatási módszerrel azokat a jellegzetességeket, amelyek alapján tudományos tevékenységnek számít: céltudatos, tervszerű és szisztematikusan felépített folyamat, amely érvényes és megbízható adatokat eredményez” (Szokolszky 2004: 423). A megfigyelés során elsőként a megfigyelés előkészítését végezzük el, ezután következik a lebonyolítás, a megfigyelt jelenségek rögzítése, és végül a rögzített adatok elemzése (Falus 2011).

A megfigyelés során alkalmunk nyílik olyan nem tudatos vagy kevésbé kontrollált viselkedéseket is feltárni, amelyek a verbalításra támaszkodó módszerekkel nem megfoghatók. A pszichológiai kutatások közkedvelt témája például a környezettudatos attitűdök vizsgálata, melyek eredményei szerint a vélekedések pozitívak lehetnek ugyan a környezettudatos viselkedéssel kapcsolatban, a tényleges viselkedésben azonban ez kevésbé jelenik meg (Varga 2004; Rogoff 1978). A megfigyelés, ahogyan az előbbi példa is mutatja, kifejezetten hasznos olyan témák vizsgálatánál, amelyekben a szociális kíváncsiság miatt az őszinte válaszok gyakran rejtve maradnak.

A megfigyelés tervezése során tudnunk kell, hogy a vizsgált témakörben mennyi információ, szakirodalom áll rendelkezésünkre. Amennyiben egy még feltáratlan területtel foglalkozunk, érdemes a strukturálatlan megfigyelés módszerét alkalmazni. Ebben az esetben minimális mértékben korlátozzuk a megfigyelést, egyedül a kutatási kérdésünk keretei, szempontjai adnak irányt az adatgyűjtésben. Strukturált megfigyelés során azonban a megfigyelt változókat, jelenségeket előre definiáljuk, kategóriarendszert hozunk létre. A kategóriarendszer létrehozásának bizonyos esetekben meg kell előznie az adatfelvételt (például helyszíni adatrögzítés esetén). Más esetekben erre a megfigyelés után is van mód, mint például akkor, ha videokamerával rögzítjük a viselkedést.

Fontos megemlíteni, hogy az utóbbi helyzetben is vannak kutatási kérdések, amelyek irányítják a rögzítésre kerülő viselkedés kiválasztását, de a kategóriarendszer kialakítása, illetve véglegesítése a megfigyelt viselkedés után is elvégezhető. A kategóriarendszer kidolgozása során pontosan definiáljuk, hogy milyen kódot kap az adott viselkedés. Ezek után tesztelnünk kell, hogy a kategóriarendszer megfelelően használható-e, a kategóriák és a kódok egyértelműek-e, vagyis hogy megbízhatónak tekinthetjük-e az így szerzett adatokat. Ha a kategóriarendszer jól mér, a megfigyelők kódolása közötti eltérés kismértékű. A megbízhatóságot tovább növelhetjük, ha a vizsgálati anyagot egy vagy több független megfigyelő is kódolja (Szokolszky 2004).

Ha a kutatás tervezése során eldöntöttük, hogy a megfigyelés módszerét fogjuk használni, érdemes a következő alapkérdések mentén végiggondolni a vizsgálatot: Mi a célja? Kit? Mit? Hol? Mikor? és Hogyan? vizsgálunk (Szokolszky 2004).

Az alapkérdéseken kívül természetesen más megközelítésből más kérdések is teret kapnak, többek között terepkutatás esetében pl.: Hogyan határolható be az adott helyszín? Milyen kapcsolatban vagyunk az adott helyszínnel? Milyen szerepben jelenünk meg a vizsgálat helyszínén? Milyen korábbi kapcsolataink vannak a helyszínen dolgozókkal? Milyen etikai és jogi kérdésekkel találkozhatunk? Milyen sztereotípiák élnek bennünk a résztvevőkről? (Héra–Ligeti 2014) Az óvodai vizsgálatunk részletes bemutatásakor kitérünk azokra a kérdésekre, amelyek a kutatásunk során felmerültek.

A természetes megfigyelés

A természetes megfigyelés módszerét számos társadalomtudomány (pl. pszichológia, pedagógia, szociológia) és határtudományaik (pl. antropológia, marketing, ergonómia, kommunikáció) is alkalmazza, mindegyik természetesen a maga tudományára, metodikájára szabva a módszert.

A következőkben a teljesség igénye nélkül említünk néhány érdekes és sokféle példát a módszer alkalmazására. Az ergonómia területén használják a természetes megfigyelést pl. boltokban a kényelmes, hatékony munkavégzés biztosítása érdekében (pl. Araújo Júnior et al. 2015), de a biztonság kerül a középpontba, amikor a közlekedésben a piros lámpákon való áthajtás során felmerülő tényezők feltárása a cél (Wang–Yu–Zhong 2016). Gyakori a vásárlói viselkedés megfigyelése (pl. O’Dougherty–Story–Stang 2006), de van példa a mimika megfigyelésére flörtölés közben is (Moore 1985). A természetes megfigyelések közé sorolhatjuk a látogatói viselkedés vizsgálatát (*visitor studies*), amelynek központjában a múzeumlátogatók viselkedésének tanulmányozása áll (Düll 2010). Ezekben a vizsgálatokban is gyakran használják a videó által rögzített

felvételeket (Everett–Barrett 2009; Yalowitz–Bronnenkant 2009), de előfordul, hogy ennek hiányában papír-ceruza módszerrel vagy ennek digitalizált verziójával, speciálisan a kutatás számára kidolgozott alkalmazásokkal rögzítik az adatokat (Yalowitz–Bronnenkant 2009).

A felnőttek viselkedését tanulmányozó megfigyelések után említünk néhány példát, ahol gyerekek viselkedése kerül fókuszba. A gyermekkor sajátosságainak megismerése, a gyermekek tanulmányozása régóta szerepel a kutatók céljai között (pl. Cole–Cole 2003; Gál 2012); ezeknek a vizsgálatoknak egyik alapvető eszköze a megfigyelés. A hazai kutatások közül kiemeljük Mérei Ferenc munkásságát, illetve az aktometria (tevékenységmérés) módszerét. Ennek során az óvodás gyermekek társas interakcióit figyelik meg, ezeket kódolják, majd a csoportosulás fokát, szervezettségét és az aktivitást mérik meg (Mérei–V. Binét 2006). A módszer alkalmas lehet a társas kapcsolatok megfigyelésére és vizsgálatára, de óvodai szociometria készítésére (Mérei 2004) és a gyermeki viselkedés kísérleti körülmények között való kutatására is (Mérei–V. Binét 2006). Az iskoláskorúnál fiatalabb gyermekek viselkedésének megfigyelésével foglalkozó kutatások, szakirodalmak részletesebb bemutatásáról lásd Böddi és munkatársai tanulmányát (Böddi–Keszei–Serfőző–Dúll 2015). A gyermekkor későbbi szakaszait kutatók is alkalmazzák a megfigyelés módszerét. Gyakran kerül a kutatások célkeresztjébe például az iskolai viselkedés megfigyelése, legyen szó az osztálytermi (pl. Marx–Fuhrer–Hartig 1999) vagy az azon kívüli viselkedésről (pl. Ozdemir–Yilmaz 2008).

A természetes megfigyelés módszerének alkalmazása integráló óvodai csoportok vizsgálatában

Ahogy korábban említettük, jelen írásunkban egy óvodai csoportszobákban végzett megfigyeléses kutatás bemutatásával illusztráljuk a megfigyelés módszerének alkalmazását. Ez a vizsgálat az integrált óvodai nevelést alkalmazó csoportokban megfigyelhető gyermek-gyermek és felnőtt-gyermek interakciók, illetve a csoportszobai térhasználat sajátosságait célzó kutatás része. A kutatás jelenleg egy kontextusba ágyazott, kvalitatív, kismértékben résztvevő megfigyelés, amelyet a kódrendszer kidolgozása után strukturált megfigyelés követ. Bizonyos lépések esetenként időben átfedhetnek, például az adatfelvétel során már elkezdhetjük kialakítani a kategóriarendszert. A kutatás lépéseit az *1. táblázat* tekinti át a következő oldalon.

1. táblázat: *A megfigyeléses óvodai kutatásunk lépései*

Lépés	Feladat
1.	Intézményi előkészítő lépések: kapcsolatfelvétel, vezetői beleegyezés, tájékoztatás
2.	Szülők tájékoztatása és beleegyező nyilatkozatok megszerzése
3.	Ismerkedés az óvónőkkel és a csoporttal, helyszíni előkészületek (például a kamerák helyének meghatározása)
4.	Adatfelvétel (próba felvételeknek szánt felvételek kiválasztása)*
5.	Kategóriarendszer kialakítása
6.	Próba felvételek kódolása független megfigyelők által
7.	A kategóriarendszer megbízhatóságának tesztelése
8.	Szükség esetén a kategóriarendszer finomítása
9.	A teljes anyag kódolása a kidolgozott kategóriarendszer alapján
10.	A kapott eredmények megbízhatóságának tesztelése (kódolás független megfigyelőkkel)

* Az adatfelvétel során azokat a felvételeket minősítjük próba felvételnek, amelyeket például a jelenlevő gyerekek túl alacsony létszáma, technikai problémák vagy egyéb okok miatt nem vonunk be az adatelemzésbe.

Tanulmányunkban a megfigyelés módszerét alkalmazó kutatásunk részletes bemutatásán túl leírjuk egyfajta „kutatási beszámolóként” a kutatás jelenlegi állapotát, tapasztalatainkat és eddigi következtetéseinket, illetve a további lépéseket.

Az óvodai csoportszoba, mint természetes megfigyelési helyszín, igen informatívnak mondható. A térben tartózkodó személyek – mind a felnőttek, mind a gyermekek – számára a csoportszoba a saját, mindennapi környezetük – természetesen a térhez való hozzászokás (ld. befogadás-beszoktatás) után –, tehát az ott végzett kutatás természetes megfigyelésnek mondható. A csoportszobában sok vizsgálati személy tartózkodik egyszerre. A megfigyelt tér többfunkciós, sokféle típusú tevékenység zajlik itt, pl. étkezés, pihenés, különböző típusú játékok (mint szerepjátékok, asztali játékok stb.), rajzolás, mintázás, felnőtt által irányított tevékenységek, együttes tevékenységek (pl. közös beszélgetés), és így tovább.

A következőkben a már említett alapkérdések struktúráját követve mutatjuk be vizsgálatunkat, részletesen kitérve az előnyökre, nehézségekre és etikai kérdésekre, amelyekkel a kutatásunk során találkozunk. Az egyes kérdések, illetve a rájuk adott válaszok természetesen minden esetben összefüggnek, ezért a szétválasztásuk kissé mesterseges, mégis egy könnyen érthető keretet ad a tapasztalataink megragadásához.

Mi a megfigyelés célja?

A vizsgálat célja az integráló óvodai csoportokban megfigyelhető interakciós mintázatok leírása; a gyermek-gyermek és felnőtt-gyermek interakciók megragadásához szükséges megbízható kategóriarendszer kidolgozása.

A térhasználat vizsgálata során célunk a sajátosságok leírása, különös tekintettel a játékterek és tevékenységek közötti váltásokra, a kedvelt és elkerült helyek azonosítására és az interakciók és helyszínek közötti összefüggések feltárására (pl. az interakciókat segítő és akadályozó térelemek feltárása).

Ki a megfigyelés alanya?

Jelen kutatásban öt óvodai csoport vesz részt négy különböző óvodából. A továbbiakban: 1. sz. óvoda, 2. sz. óvoda, 3. sz. óvoda „A” és „B” csoportja, illetve 4. sz. óvoda. Az óvodák megfelelő tájékoztatását követően beszereztük mind az intézményvezetők, mind a csoportokba járó gyerekek szüleinek engedélyét, és ekkor kezdtük meg a felvételek elkészítését.

A vizsgálati személyek, azaz az óvodapedagógusok és a csoportok kiválasztásánál a következő szempontokat vettük figyelembe: olyan csoportokat kerestünk, ahol több éve folyik integrált nevelés, azaz jár a csoportba SNI gyermek. A csoport életkori szempontból ne legyen homogén kiscsoport, mivel úgy gondoljuk, hogy egy olyan csoport számára, ahol mindenki óvodakezdő, ez a kutatás megterhelő lehet, illetve maga a csoport, az interakciók mintázata, az óvodai élet épp kialakulóban van az első nevelési év folyamán. Így a vizsgálati személyek homogén középső és nagycsoportokból, illetve életkori szempontból vegyes összetételű csoportokból kerültek ki. A vegyes csoportokban a kiscsoportos korúak beszokása után kezdtük el a vizsgálatot. Fontos szempont volt továbbá, hogy a csoportban ne folyjon óvodapedagógus hallgatók gyakorlati képzése, mivel jelen kutatás a gyerekek saját pedagógusokkal folytatott interakcióit vizsgálja.

A pedagógusokat részletesen tájékoztattuk a vizsgálat várható menetéről. Arra kértük őket, hogy a lehető legtermészetesebb mindennapi tevékenységeket folytassák a csoportban. Hangsúlyoztuk: célunk az, hogy mind a felnőttek, mind a gyerekek minél inkább „megfeledkezzenek” a megfigyelés tényéről és a kamerák jelenlétéről. A kutatás eddigi tapasztalatainak ismertetésekor erre a kérdéskörre bővebben kitérünk.

Nem elhanyagolható szempont, hogy milyen a szervezeti kultúrája az intézménynek, ahol és amelyekkel a vizsgálatot végezzük. A szervezeti, vezetői kultúrától és a munkaközösségtől is függ, hogy a vizsgálatban való részvételt hányan és milyen feltételekkel vállalják. A kutatás előkészítése és lebonyolítása szempontjából a vizsgálatban részt nem

vevő személyek hozzáállása is meghatározó lehet, pl. az óvónő váltótársának, kollégáinak támogató vagy szkeptikus hozzáállása. Kutatásunk során előfordult, hogy az egyik óvónő részt vett ugyan a vizsgálatban, de úgy éreztük, hogy váltótársa számára nem tette vonzóvá a vizsgálatban való részvételt, ezért ő végül visszautasította azt. Természetesen ellenpéldával is találkoztunk, amikor a vezetőhelyettes egy már részt vevő csoport óvónőjével folytatott megbeszélésen is jelen volt, és az egyeztetés végén felajánlotta, hogy akár a saját csoportja is részt vehetne a kutatásban.

Etikai szempontok

A megfigyeléssel dolgozó kutatások során is számos etikai megfontolás merül fel. A jelen kutatással kapcsolatban itt három szempontot emelünk ki. A vizsgálat más szakaszainak ismertetésekor az etikai mérlegelendőkre visszatérünk. Fontos, hogy azok a gyerekek, akiknek a szülei nem járulnak hozzá a vizsgálathoz, hogyan hagyhatók ki anélkül, hogy ez bármiféle negatív hatással lenne az adott gyerekekre. Kutatásunk jelen szakaszában eddig egy szülő nem egyezett bele a vizsgálatba, ő azonban felajánlotta, hogy a vizsgálat időpontjában nem hozza óvodába a gyermeket. A soron következő óvodából már előre jelezte az óvónő, hogy egy gyermek szülei szintén nem szeretnék, hogy szerepeljen a felvételeken. Erre az esetre az óvónő a „vendégeskedés” lehetőségét vetette fel, vagyis hogy a felvétel idejére a gyerek átmehet egy másik, a vizsgálatban részt nem vevő csoportba. Ez természetesen azt a feladatot rója a pedagógusokra és a megfigyelést végző kutatóra, hogy ezt megfelelően közöljék, hogy az adott gyermek ne érezze magát kirekesztve egy közösségi eseményből.

Etikai aggályt vethet fel a felvételekre „véletlenül” rákerülő személyek kérdése, ám esetünkben eddig ők informált személyek voltak (pl. a csoportba járó gyerekek szülei, akik a reggeli megérkezéskor látszhatnak a felvételen), és nem jelezték kimaradási szándékukat.

Etikai kérdésként merül fel a pszichológiai kutatások esetében gyakran felvetődő kérdés, miszerint mennyi információt mondjunk el a vizsgálat valódi céljáról a résztvevőknek. A vizsgálatról szóló tájékoztatás, illetve a beleegyező nyilatkozatok aláírása előtt természetesen információt kell adnunk a leendő vizsgálati személyeknek és a szülőknek. Ha a tájékoztatás teljes körű, és a vizsgálat legelején elmondjuk az óvónőknek és a gyerekeknek, hogy a kutatásban az interakciókat, a kommunikációt is vizsgáljuk, akkor ez nyilvánvalóan befolyásolja a viselkedésüket. Jelen esetben azt az általános tájékoztatást adtuk, hogy az integráló csoportok életét szeretnénk megfigyelni, a mindennapi tevékenységeiket, a gyerekek játékát, csoportszobai viselkedését. Véleményünk szerint ezzel a megfogalmazással megtaláltuk az egyensúlyt a megfelelő mennyiségű

tájékoztatás és a vizsgálat valódi céljának homályban hagyása között. Természetesen a kutatás során folyamatosan lehetőséget kínálunk a résztvevőknek és a szülőknek, hogy kérdéseikkel megkeressék a kutatás vezetőit.

Mi a megfigyelés tárgya?

Kutatásunkban a csoportszobában zajló minden tevékenységet rögzítünk. A kódrendszert és ezzel együtt a pontos megfigyelt egységeket később definiáljuk. Az elsődleges adatfelvételkor az óvodák és a felvétel időpontjai a szűrő tényezők.

Hol végezzük a megfigyelést?

Ahogy már említettük, a vizsgálatban öt óvodai csoport vesz részt, amelyeket saját csoportszobájukban vizsgálunk. Az óvoda más tereinek megfigyelése nem képezi a jelenlegi vizsgálat részét.

Felmerült az udvaron végzett tevékenységek megfigyelése is. Ezt azonban elvetettük, mert mind a gyerekek, mind az óvónők az óvodán belül a csoportszobában töltik a legtöbb időt, illetve a csoportszoba az udvarnál kisebb, könnyebben behatárolható tér. Ezenkívül az elemzendő viselkedések, interakciók is inkább a csoportszobában ragadhatók meg. Itt alakulnak ki inkább olyan kommunikációs helyzetek, amelyeket könnyebb megfigyelni, mivel a felnőtt és a gyermek is egy átlátható térben és egymáshoz viszonylag közel helyezkedik el. Ráadásul az udvaron tartózkodás időtartama erősen függ az időjárástól, így a felvételek időpontja nehezen lenne tervezhető, valamint sok technikai nehézség merülhetne fel (pl. a hang rögzítése, szélsőségesebb időjárásnak ellenálló felszerelés igénye). Emellett az udvaron más csoportba járó gyerekek is megjelenhetnek, akiknek a szerepeltetésére nem kaptunk engedélyt, illetve nem is tartoznak a vizsgálati személyek körébe.

Mikor végezzük a megfigyelést?

A jelenleg folyó kutatás – tervezés utáni – előkészületeit 2015 tavaszán kezdtük a résztvevő óvodák megkeresésével, a tájékoztatással és az intézményvezetői és szülői engedélyek összegyűjtésével. Az adatok rögzítését 2015 szeptemberében kezdtük el az első óvodában, ahol a megfigyelés pontos módszereit, technikáit is kidolgoztuk, majd párhuzamosan folyt a kutatási munka és a további óvodák előkészítése (tájékoztatás, engedélykérés). Volt óvoda, ahová elmentünk az őszi szülői értekezletre, hogy a szülők

személyesen tehessék fel kérdéseiket. A szülők megnyeréséhez „hasznosnak bizonyult” egy-egy olyan szülő, akit korábbról már ismertünk, így ő személyesebb hangvétellel tudta tájékoztatni a szülőtársakat.

Úgy tapasztaltuk, hogy a beleegyező nyilatkozatok aláírása több hetet (esetenként néhány hónapot) is igénybe vett. Az aláírások megszerzését a csoportokban dolgozó óvónők vállalták, így a folyamat hossza attól függött, ők mennyi energiával és mennyi idő alatt íratják alá a papírokat. Akadtak szülők, akiket nehezebben sikerült elérni, vagy valamiért (pl. hosszabb hiányzás miatt) akadozott az összes aláírás megszerzése. Az engedélyek megszerzése nyilvánvalóan döntő jelentőségű, hiszen nélkülük a vizsgálatot nem kezdhettük meg. A jelenlegi vizsgálatot 20–25 fős csoportokkal végeztük, ahol 1–3 SNI gyerek volt egy-egy csoportban. Ha 2-3 fő, vagyis a szülők kb. 10-15%-a nem írja alá a beleegyező nyilatkozatot, akkor nem érdemes a vizsgálatot az adott csoportban tovább tervezni. Ha sok gyereket ki kell hagyni a vizsgálatból, akkor a csoportban más kommunikációs mintázatok jelenhetnek meg, más a csoportdinamika, ami a vizsgálat validitását negatívan befolyásolja, vagyis nem a valóságnak megfelelő információkat kapnánk.

A felvételek időpontjának egyeztetése nem könnyű feladat, mivel figyelembe kell venni az óvoda napi- és heti rendjét, az ünnepeket és az óvónők beosztását is. Az óvoda napirendje miatt a délelőtti megfigyelés hordozza a számunkra leginkább hasznosítható információt. Ebben az időszakban tudunk leginkább az óvodai rutin megzavarása nélkül megfelelő mennyiségű anyagot egyben rögzíteni, amikor a csoport általában jellemző viselkedését figyelhetjük meg. A következőkben röviden indokoljuk, hogy – a jelen vizsgálat céljait figyelembe véve – más időpontok miért nem alkalmasak erre.

Kora reggel az érkezések miatt. Az udvari megfigyelés nehézségeit a „hol” kérdéskörnél bővebben bemutattuk. Ebéd- és alvásidőben nem akarjuk zavarni a csoportot. Ébredéskor a gyerekek gyakrabban nyugósek, ill. a tisztálkodási rutint végzik, ami nehezen megfigyelhető. Uzsonna közben és után a gyerekekért már jönnek a szüleik, így a csoportfolyamatok nem figyelhetők meg. A délutánt jellemzően szabad játékkal töltik a gyerekek, miközben egyre többen hazamennek, és nem jellemző az óvónő által kezdeményezett tevékenység (pl. kézműveskedést, dalos körjátékokat, tornát délután nem tartanak).

A csoport heti beosztására is gondolni kell, és az egyes csoportok „extra” foglalkozásaira is tekintettel kell lenni. A 3. számú óvoda „A” csoportjában például hétfő délelőtt táncfoglalkozás van, amely az egész csoportot érinti, és a szokásostól eltérő napirendet eredményez. Szintén figyelembe kell venni a különféle ünnepeket, jeles napokat (például karácsony, farsang, évzáró) és az azokra való felkészülés napjait.

Továbbá óvodánként eltérő, hogy az adott csoport óvodapedagógusai milyen mértékben képesek együttműködni a kutatással. Van csoport, ahol mindkét pedagógus örömmel vesz részt a kutatásban, és szívesen szerepel a felvételeken, más csoportokban valójában csak az egyik óvónő fogad minket, és a váltótársa kisebb-nagyobb mértékben támogatja a kutatásban való részvételt, de a felvételeken nem szeretne szerepelni. Az utóbbi esetben csak azokon a napokon készülhet felvétel, amikor délelőttös az együttműködő óvónő. Természetesen ebben a csoportban a lehetséges érintkezéseknek csak egy szűkebb szeletét tudjuk megfigyelni.

Az óvodai csoportokban délelőtt készülnek a felvételek. Ez zömében a szabad játék ideje, illetve természetesen így rögzítjük a felnőtt által kezdeményezett és irányított tevékenységeket (pl. mintázást, dalos körjátékot).

A megfigyelés időtartamára is ki kell térnünk. Esetünkben a délelőttnek az a szakasza képezi a megfigyelés tárgyát, amikor „különleges” esemény (pl. udvari játék, ebéd, alváshoz készülődés) nem befolyásolja a csoport viselkedését. Ez körülbelül 90 perc. Kutatásunkban ezt a teljes időtartamot felvesszük. Előzetes terveink szerint egy-egy óvodai csoportban 3-4 alkalommal készítünk felvételt.

A 2. táblázatban nyomon követhető, hogy melyik alkalommal hány felvétel sikerült, mekkora a hasznos anyag mennyisége (percben) és a résztvevők száma.

2. táblázat: A felvételek időpontját és használhatóságát nyomon követő táblázat

Óvoda	Csoport	1. alkalom					2. alkalom					3. alkalom				
		Dátum	Fő	Kamera1	Kamera2	Kamera3	Dátum	Fő	Kam1	Kam2	Kam3	Dátum	Fő	Kam1	Kam2	Kam3
3 sz. óvoda	A csoport	dec. 2.	ok	ok	ok	ok	dec. 3.	ok	ok	ok	ok	dec. 17.	10!	ok	ok	30 perc
...																

A gondos tervezés ellenére is lesznek olyan felvételek, amelyeket később nem tudunk felhasználni. A 3. számú óvodában karácsony környékén jártunk, és ugyanazzal kalkuláltunk, hogy az ünnepség után kevesebben jönnek majd óvodába, mert ekkor már néhányan otthon maradtak, de ekkor sokan betegek is lettek, így a csoportban általában jelen levő 80% helyett a gyerekek 40%-a volt óvodában, így ezt az adatgyűjtési alkalmat pótolnunk kellett.

A legnagyobb gond az, ha éppen az SNI gyerek hiányzik (hiszen az ő integrációját vizsgálnánk). Ezért megkérjük az óvónőket arra, hogy ha előre tudható vagy sejthető, hogy az SNI gyerek nem jön óvodába, erről tájékoztassa a felvételt készítő személyt.

Kutatásunk sok szempontból (pl. egészségügyileg sérülékeny csoport, speciális csoporttagok szükséges jelenléte, ünnepek, egyéni és csoportos elfoglaltságok) speciális igényeket támaszt a megfigyelt csoporttal szemben, ezért sok pótalkalmat is tervezünk.

A beosztás és az időpont-egyeztetés leírása talán hosszadalmasnak tűnhet, de célszerű látni, hogy milyen sok tényezőtől függ egy-egy megfigyeléses vizsgálat megtervezése és kivitelezése. Összefoglalásképpen elmondhatjuk: azért, hogy a kutatást az ütemtervünknek megfelelően, gördülékenyen tudjuk végrehajtani, mindenképpen részletesen át kell gondolni a vizsgálati személyeink napirendjét, beosztását, az ünnepeket, személyes kívánságokat stb., illetve pl. az intézményben végzett kutatások esetében az adott szintér sajátosságait (pl. nyáron iskolákban vagy boltokban zárás előtt nem lehet megfigyelést végezni).

Hogyan végezzük a megfigyelést?

A „hogyan?” kérdés kapcsán a megfigyelés eszközeit és a megfigyelés hatását mutatjuk be. Itt is fontos megemlíteni azonban, hogy természetesen a kutatás tervezésével kapcsolatos kérdések összefüggenek, tehát a gondos tervezés, az ütemtervkészítés (pl. hogy a helyszíni előkészületekre elegendő idő jusson, akár a kamerák felszerelésére gondolkunk, akár a beleegyező nyilatkozatok összegyűjtésére) ide is tartozik.

A megfigyelő szerepe és hatása

Bármennyire is a saját, mindennapi közegükben (esetünkben a csoportszobában) figyeljük meg a vizsgálati személyeket, be kell kalkulálnunk a megfigyelő hatását a vizsgálati személyek viselkedésére. A „megfigyelő” a kutatásunkban kettős jelentéstartalommal bír, mivel egyszerre gyakorolhat hatást maga a megfigyelő személy(ek) és a videokamerák jelenléte is.

A megfigyelő hatását kutatásunkban több módon igyekszünk csökkenteni. Egyrészt a megfigyelték számára minél inkább természetes körülmények megteremtésére törekszünk azáltal, hogy a megfigyelő személy (a vizsgálatvezető) nincs jelen a csoportszobában. Ezért esett a választásunk a videokamerás rögzítésre és a felvételek elemzésére. A videokamerával nem kézből készítünk felvételt, hanem a kamerát elhelyezzük a helyszínen, és a felvétel elindítása után a megfigyelő személy kimegy a szobából. Ha csupán egyetlen kamerát helyezünk el, akkor felvetődhet az információvesztés lehetősége. Természetesen a megfigyelés anyagának gyűjtésekor az a célunk, hogy a csoportszobában folyó tevékenységeket, a gyermekek és a felnőttek viselkedését minél alaposabban meg-

figyelhessük. Bár a megfigyelő személy nincs jelen a felvételek készülésekor, a kutatás megtervezésekor arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint a csoportszoba egészét megfigyelhessük. Ehhez elhatároztuk, hogy több „megfigyelőt”, azaz videokamerát használunk, és úgy helyezük el őket a csoportszobában, hogy minden játékkeret láthassanak.

Bármennyire látható is a gyermekek számára, hogy a megfigyelő személy kimegy a szobából, természetesen esetünkben a vizsgálati személyek tisztában vannak azzal, hogy a kamera rögzíti a viselkedésüket, tehát bizonyos értelemben megfigyeli őket. Ugyanakkor a hatás személytelenebb annál, mint ha bent lenne egy vagy több felnőtt, akár jegyzetelve, akár videokamerával a kézben.

Másrészt a megfigyelés időtartama is csökkenti a megfigyelés tényének, a megfigyelő (ill. a kamerák) jelenlétének hatását, hiszen egy-egy alkalommal viszonylag hosszú időt (kb. 1,5 órát) rögzítünk. Ennyi idő alatt a megfigyelték akaratlanul is „elfelejtik” a kamera jelenlétét, vagyis hozzászoknak ahhoz.

Harmadrészt a vizsgálati személyek „szerepléssel” kapcsolatos feszültségének oldódását segíti a vizsgálatvezetők ismerőssége. Az előzetes látogatásokon ugyanis a pedagógusokkal részletesen megbeszéljük a vizsgálat körülményeit, illetve a csoportba járó gyerekek az előzetes alkalmakkor már látják az „idegeneket”. Ezeken kívül pedig a második, harmadik alkalommal már a gyerekek számára is ismerős helyzet, hogy a megfigyelő megérkezik, elhelyezi a kamerákat, majd kimegy.

Eszközök

A megfigyeléses vizsgálatokban a technika fejlődésének köszönhetően rutinná vált, hogy videokamerákat használunk adatrögzítéshez. A videofelvétel készítésének nagy előnye, hogy a viselkedést nem szükséges azonnal, a helyszínen rögzítenie és kódolnia a megfigyelést végző személy(ek)nek – ezt a munkát a videofelvételek segítségével végzik, amelyek bármennyiszer visszanezhetők. Az egyes viselkedéseket vagy viselkedéselemeket (pl. mozdulatokat) akár tizedmásodperces pontossággal is beazonosíthatjuk. Így az adatelemzéshez szükséges kategóriarendszert precízen kialakíthatjuk a próbafelvételek segítségével, illetve pontosan végezhetjük a kódolást a megfigyelés során. A megfigyelők megbízhatóságának tesztelésekor a független megfigyelők a felvételek segítségével végezhetik el a kódolást.

Az eszközök kiválasztásánál figyelembe kell venni, hogy megfelelő időtartamú anyagot tudjanak rögzíteni. Esetünkben ez körülbelül 90 perces időtartamra terjed ki. További szempont az eszközök digitalizálhatósága, ami a kódolók számára megkönnyíti az anyag sokszorosítását. Kutatásunk tervezésekor felmerült a webkamerák használata, de mivel az energiaellátásukhoz szükséges kábelek vezetése nehezen lenne meg-

oldható a csoportszobákban, valamint a hanganyag rögzítése további kábelezést vagy mikroportok használatát igényelné, ezt a lehetőséget elvetettük. Végül, de nem utolsósorban az eszközök elérhetősége is fontos szempont volt. A fentiek miatt mini DV videokamerákkal készítjük a felvételeket, a videoanyagot mini DV kazettákra rögzítjük.

Jelenlegi kutatásunk során a legnagyobb problémát a változó fényviszonyok okozták, ami befolyásolta a felvételek minőségét. Ahhoz, hogy a lehető leginkább lefedjük a csoportszobát, a 2. számú óvodában az ablakkal szemben is kellett kamerát elhelyezni (lásd a 2. ábrát), de míg a fényviszonyok szinte percről percre változnak, a kamera beállításai ezt nem minden esetben tudják követni. Hasonló helyzettel találkoztunk az 1. számú óvodában, ahol a bábjáték miatt besötétítettek. Fel kell készülni arra, hogy a bútorok esetleg elmozdulnak (pl. egy gyerek nekimegy). A 2. számú óvodában előfordult, hogy az egyik kamera rögzítése nem volt megfelelő, lecsúszott az alátámasztásról, és ettől kezdve a látótér nagy részét egy polc foglalta el. Gondot okozhat a hang minősége is. Ez bizonyos mértékig függ a kamerától is, de sok nehézség a csoportszobai megfigyelés jellegzetességéből fakad: pl. egyszerre többen beszélnek, a gyerekek életkori sajátosságaihoz megfelelően nem minden esetben beszélnek tisztán, amit az SNI gyerekek esetleges sajátossága is nehezíthet.

A videofelvételek készítésének bizonyos nehézségeivel (pl. költséges eszközök, esetleges technikai meghibásodások) találkoztunk kutatásunk során, de a technikai be rendezések zavaró hatásával nem, vagy csak elenyésző mértékben. Az erre vonatkozó szakirodalom általában az 1960-as, 1970-es évekből származik (Falus 2011), amikor a készülékek mérete miatt valóban nehéz volt figyelmen kívül hagyni őket. A kamerák elhelyezésére bővebben a következő alfejezetben térünk ki.

A videofelvételek, a képanyag felhasználása etikai problémákat vethet fel. A szülők és az óvónők is jelezték, hogy szeretnék megkapni a felvételeket, hogy legyen egy emléküik a csoportról, amelyet később akár a gyerekek, akár ők nosztalgiával nézhetnek meg. Azt azonban nem tudjuk biztosítani, hogy az így kiadott felvételeket a szülők nem osztják meg pl. közösségi oldalakon, ami viszont sértheti a felvételen látható többi gyerek és felnőtt jogait. Mivel a beleegyező nyilatkozatban azt írják alá a résztvevők, hogy csak kutatási és oktatási célra használhatjuk fel a felvételeket, a pszichológusi etikával ütközik ezeknek a felvételeknek a kiadása. A felvételeken az általában használt módszer, az arcok kimaszkolása, jelen esetben nem megoldás a problémára, hiszen az így torzított felvételek az óvodák és a szülők számára nem használhatók. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a résztvevők érzékenysége ezen a téren különböző lehet. Ezt úgy oldhatjuk fel, hogy csak akkor adjuk át a felvételeket, ha a pedagógusok és a szülők egy külön nyilatkozatot is aláírnak, amelyben hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott szülőcsoporton belül megoszthatják

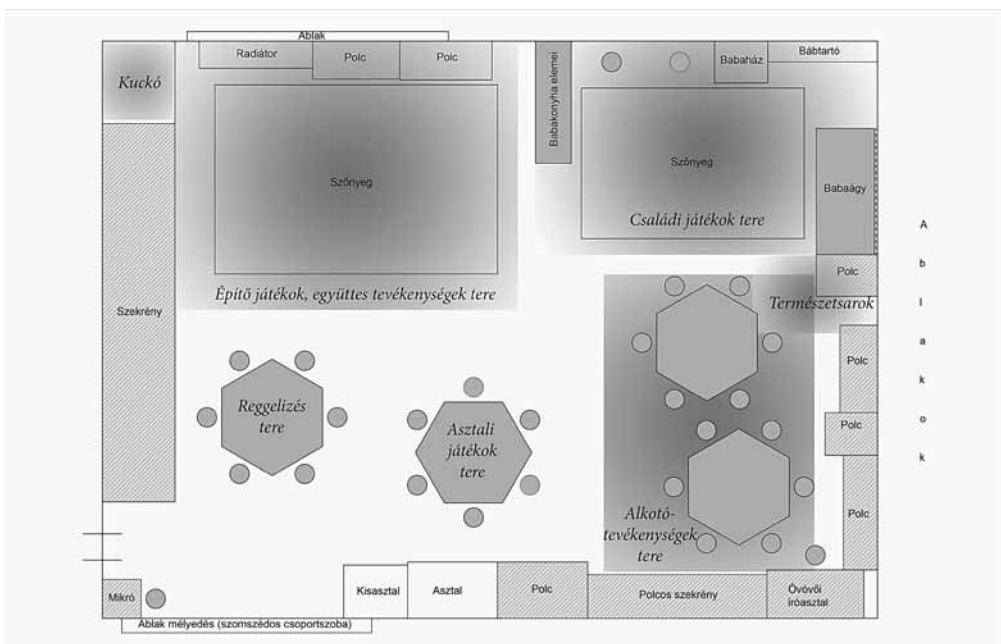
egymással a videókat. Ha ezzel nem ért egyet az összes szülő, csak az óvónőknek adjuk át a felvételeket, akik aláírnak egy nyilatkozatot arról, hogy etikusan járnak el, tiszteletben tartják a személyiségi jogokat, és nem adják ki a felvételeket harmadik félnek. További, általunk leginkább ajánlott lehetőség, hogy a szülők és az óvónők számára tartunk a csoportszobai felvételekből egy vetítést, de a felvételt nem bocsátjuk rendelkezésükre.

Helyszíni előkészületek

A felvételek készítését minden alkalommal megelőzi egy előzetes látogatás a helyszínen, amikor az óvodai csoportszobában meghatározzuk a videokamerák helyét, dőlés-szögét stb. A videokamerák elhelyezésének megállapításakor arra törekszünk, hogy lehetőleg a csoportszoba teljes terét befogjuk, beleértve az olyan tereket is, amelyeknek a célja éppen az, hogy egy-egy elhatárolt játékteretet (pl. babaszoba, kuckó) képezzenek az óvodás gyermekek számára.

Az 1. és a 2. ábrán egy olyan csoportszoba (2. sz. óvoda) részletes alaprajza látható, ahol 2015 őszén készültek a videofelvételek. Az alaprajzon azokat a játéktereket tüntettük fel, amelyek eddigi tapasztalataink szerint jól megkülönböztethetők voltak: családi játékok tere, természetsarok, alkotó tevékenységek tere, asztali játékok tere, reggelizés tere, építő játékok és együttes tevékenységek tere (pl. dalos körjáték, mesélés) tere, kuckó (lásd az 1. ábrát).

1. ábra: A 2. sz. óvoda csoportszobájának részletes alaprajza a játékterek feltüntetésével

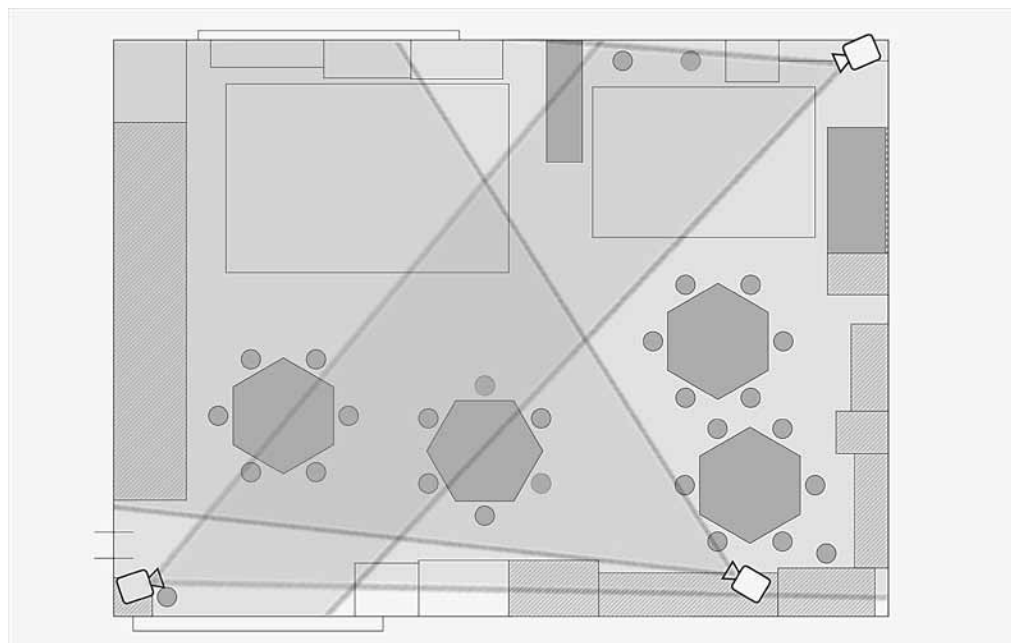

Fontos a kamerák megfelelő magasságban való elhelyezése és a megfelelő dőlésszög meghatározása is úgy, hogy a kamerák látóterében legyenek a gyerekek, ugyanakkor egy álló felnőttet is befogjanak teljes magasságában. Ehhez magas bútorokra volt szükségünk, amelyet a 2. sz. óvodában nem találtunk. Ezért az egyik kamerát bábtartó állványra kellett ragasztani szigetelőszalaggal, egy másikat pedig a polc tetejére tudtunk ugyan tenni, de a kellő magassághoz könyvekkel kellett „magasítást” építeni alá. A helyszíni előkészületekre azért is szükség van, hogy a polcokon a kamera mögött lehetőleg ne legyenek olyan játékok, könyvek, amelyekre a felvétel 90 perce alatt szükség lesz.

Kameraállványokkal precízebben beállíthatnánk a kamerák magasságát, dőlésszögét, és nem kellene alkalmazkodnunk a csoportszoba bútorainak adottságaihoz. Az állványok használatát ennek ellenére elvetettük, mert – még ha a vizsgálati személyek idővel hozzászoknak is a jelenlétükhöz – idegen elemként hatással vannak a térre, ami torzítaná a viselkedés és a térhasználat természetességét, illetve könnyen beléjük lehet botlani.

Előzetes megállapításaink alapján arra jutottunk, hogy egy csoportszoba megfigyeléséhez egyidejűleg három videokamera szükséges. A 2. ábrán az említett csoportszobánk alaprajza látható, bejelölve a kamerák helyével, amelyek a csoportszoba szinte teljes terét befogják.

2. ábra: A 2. sz. óvoda csoportszobájának alaprajza a kamerák helyének és látószögének jelölésével

A videokamerákat egymás után indítjuk el, majd a vizsgálatvezető elhagyja a csoportszobát. A videoanyagok elemzésénél ezt a momentumot használjuk markerként a három felvétel szinkronizálásához.

Az alaprajzok nemcsak a kamerák elhelyezéséhez nyújtanak segítséget, hanem természetesen az elemzés későbbi szakaszaiban a kódolásnál is felhasználásra kerülnek. Az interakciók elemzésekor is figyelembe kell venni a kontextust, amibe beletartozik a fizikai környezet is (Dúll 2009), amelynek hatásával egyre több kutatás foglalkozik a legfiatalabb korosztályok vizsgálatakor is (Dúll 2015).

A 3. táblázatban összegezzük a megfigyelés alapkérdéseire adott válaszokat a tanulmányban bemutatott óvodai kutatás alapján.

3. táblázat: *A megfigyelés mint kutatási módszer fő kérdései és kutatásunk jellemzése a kérdésekre adott rövid „válaszok” formájában*

A megfigyeléses kutatási módszer kérdése	A kutatásunk jellemzői
Mi a célja?	Integráló óvodai csoportokban megfigyelhető interakciós mintázatok leírása; a gyermek-gyermek és felnőtt-gyermek interakciók megragadásához szükséges megbízható kategóriarendszer kidolgozása. A tér- és tevékenységváltások összefüggéseinek vizsgálata. Az interakciókat segítő és akadályozó térelemek, elrendezések feltárása. A használat mennyisége és minősége szerinti leírás.
Kit?	A csoportokba járó óvodás gyermekek. A csoportok óvodapedagógusa(i). Összesen 4 óvoda 5 csoportja.
Mit?	Integráló óvodai csoportokban megfigyelhető gyermek-gyermek és felnőtt-gyermek interakciók (pl. verbális és nem verbális kommunikáció sajátosságai, a játék támogatásának módjai). A vizsgálati személyek térhasználatának, a terek közötti váltásoknak a megfigyelése, az egyes terekben eltöltött idő mennyisége és az ott végzett tevékenység.
Hol?	Természetes megfigyelés saját óvodai csoportszobában.
Mikor?	Óvodai csoportonként kb. három alkalommal a délelőtti órákban, a szabad játék ideje alatt, illetve az ezalatt előforduló felnőtt irányította tevékenységek közben.
Hogyan?	Nyílt, résztvevő megfigyelés (nagyon kis mértékben résztvevő a kamerák használata miatt) passzív megfigyelővel. Strukturált megfigyelés, felvételeken kategóriarendszer kidolgozása, a megbízhatóság tesztelése, majd a felvételek kódolása.

A kutatás eddigi tapasztalatai

A videokamerás felvételkedés eddig sikeresnek mondható. Az adatgyűjtés kritikus pontjának tekinthető a kamerák megfelelő elhelyezése és a technikai akadályok minél nagyobb mértékű kiküszöbölése. A technikai (pl. rövid felvétel) vagy egyéb okok (pl. kevés jelenlévő gyerek) miatt a vizsgálatban nem használható felvételek megfelelő alapanyagai lehetnek a kódrendszer kidolgozásának és előzetes tesztelésének.

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a gyerekek könnyen és jól alkalmazkodnak ahhoz a körülményhez, hogy videokamerák felvételt készítenek a délelőtti tevékenységükről. Egyesek tudomásul veszik, néhányan pedig örömmel köszöntik a megfigyelőt, és érdeklődve követik a kamerák kihelyezését, de ez az újdonság hamar „lecseng”. Természetesen a kamerák jelenlétéhez való hozzászokás követel némi habituációs időt. A 4. táblázatban egy példát láthatunk, a videofelvételen megfigyelhetjük a 3. sz. óvoda „A” csoportjában, amikor a gyerekek észreveszik a videokamerát, majd figyelmen kívül hagyják.

4. táblázat: Példa a kamerákhoz való hozzászokásra

Időkód	A látható viselkedés leírása
00:56	A megfigyelő személyek éppen kimennek, a gyerekek odanéznek.
01:18	A gyerekek rajzolnak, kivéve egy kislányt.
01:23	Egy másik gyermek újra a kamerákat mutogatja, egy kislány még nézi.
01:32	A kislány már nem nézi, a többiek már rajzolnak.

Az ezen a felvételen végzett megfigyelésen látható, hogy a megfigyelés kezdetekor a gyermekek mennyi idő alatt vették észre a kamerákat, majd mikorra „tértek napirendre” a jelenlétük felett. A táblázatból látszik, hogy milyen viselkedések megjelenése vagy épp megszűnése alapján tudtuk megfigyelni a kamerára adott reakciót.

Tapasztalatunk szerint a „természetesség” szempontjából kulcstényező, hogy a felnőtt, vagyis az óvodapedagógus miképpen magyarázza meg a gyerekeknek azt, hogy megfigyelik őket. Lényeges, hogy a gyerekek kezdeti tájékoztatásakor (kik a megfigyelők, miért vannak ott, információ a kamerákról stb.) ne reagálja túl a megfigyelés jelentőségét, sőt a kommunikációjával inkább azt erősítse, hogy nem kell törődni a kamerák jelenlétével. A kamerák kihelyezésekor a gyerekek sokszor kérdezik a kutatókat is, hogy mi történik, miért vannak kamerák. A kérdésre adott rövid válaszok (pl. „Felvesszük, hogyan játszotok az oviban, de nem kell törődni a kamerákkal.”) általában kielégítő

magyarázatnak bizonyulnak, és további kérdések ritkán merülnek fel. Hasonló rövid reakciókat megfigyelhetünk az óvónők részéről is. A 3. sz. óvoda „A” csoportjában a felvételen látható, ahogyan a gyerekeknek ismét eszükbe jut a kamerák jelenléte (kb. 6-7 perccel a felvétel kezdete után), az óvónő konstatálja az észrevételt, röviden válaszol, de nem tulajdonít nagy jelentőséget a kameráknak, így a gyerekek kamerával kapcsolatos érdeklődése gyorsan el is múlik (lásd az 5. táblázatot).

5. táblázat: Példa a kamerákra való felfigyelésre, majd hozzászokásra

Időkód	A látható viselkedés leírása
06:42	Egy asztalnál ülő kislány a kamerába néz.
06:44	Visszafordul a többiekhez, akik szintén az asztalnál ülnek.
06:46	A kamerára néz, majd az óvónőre, s azt kérdezi: „Miért vannak kamera...-ák?”
06:50	Az óvónő tovább végzi a megkezdett tevékenységet (lapokat oszt), a kislány kérdésére röviden reagál.
06:55	A kislány visszafordul, és folytatja a korábbi tevékenységet az asztalnál.

Ezzel szemben van olyan tapasztalatunk (pl. az 1. sz. óvodával), amikor az óvónő egy „félresikerült” mondattal még fel is hívja a figyelmet a megfigyelésre. Tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy az óvodapedagógusoknak szánt előzetes instrukcióban hangsúlyoznunk kell, hogy kerüljék a gyerekek figyelmének felhívását a kamerákra (pl. viselkedjenek jól, mert ott a kamera, ami mindent vesz). Ha pedig a gyerekek észrevételezik a kamerákat, foglalkoznak vele, a megfelelő információ megadása és az esetleges megnyugtatóan túl igyekezzenek visszaterelni őket a mindennapi tevékenységekhez, illetve ők maguk is törekedjenek a kamerákkal szembeni „semleges” viselkedésre.

A kutatás további lépései

Az adatgyűjtés, tehát a felvételek elkészítése után a következő lépés a kategóriarendszerek kidolgozása, amelyekkel megfelelően megragadhatók és elkülöníthetők az egyes viselkedések. A megfigyeléseknél hiba lehet, hogy nem a konkrétan tapasztalható viselkedést írja le a kódoló, hanem a megfigyelési egységben már interpretál (pl. a sírás kódolható, de azt nem lehet leírni, hogy „sír, hiányzik az anyukája”). Ezt a problémát a pontos kódrendszer és kiképzett kódolók segítségével lehet megelőzni.

Az interakciók megfigyelésére szolgáló kategóriarendszer a szakirodalomban fellelhető, hasonló célt szolgáló viselkedésmegfigyelést alkalmazó tanulmányokban meg-

ismert kategóriarendszereket vettünk alapul (pl. File 1994; Harper–McCluskey 2002, 2003), a jelen vizsgálathoz adaptáltuk és kiegészítettük őket. Az interakciók megragadásához a kódrendszer a vizsgálati elrendezés sajátosságait figyelembe véve például a nem verbális sajátosságokat (mozdulatok, tekintet), a játéktámogatás jellemzőit, a játékfeltételek kialakítását és a tevékenységbe vonás módjait tervezi lefedni.

A térhasználatra vonatkozó kategóriarendszer kialakításához fontos szempont, hogy a játékterek jól azonosíthatók legyenek, illetve a játéktérváltások is jól látsszanak. A felvételeken a csoportszoba játékterei megfelelően látszanak. Egyes óvodai csoportszobákban előfordul egy kifejezetten „felnőtt tér” (általában az óvónők íróasztala), másokban ilyen elhatárolt tér kevésbé markáns (lásd az 1. ábrát). Ugyanakkor a gyerekek tevékenységei nem minden esetben feleltethetők meg „egy az egyben” az adott tevékenység számára a csoportszoba (és ezáltal a pedagógusok) által felkínált játéktérrel. Az 1. sz. óvodai csoportban készített felvételeken például megfigyelhető egy jelenet, amelyben a kislányok az – egyébként a galérián lévő babaszoba alatti, „gyerekmagasságú” – babakonyhában főzőcskéznek, majd az egyikük kilép a babakonyhából, és több lépést távolodik, hogy megkínálja az elkészített innivalóval/étellel az óvónőt, aki távolabb áll, karjában épp egy másik gyermekkel. Ebben az esetben a játék kilép a családi játékok „tervezett” játéktéréből az elvileg építéshez vagy mesélésre szánt szőnyegre.

A kategóriarendszer kidolgozása és pontos leírása után következik a megbízhatóságának vizsgálata. Ehhez 10–12 független kódolóval – a kategóriarendszer betanítása után – kódoltatunk egy-egy rövidebb próbafelvételi anyagot, és kódolók közötti megbízhatóságot számolunk. Ha ennek az eredménye az elfogadható tartományba esik (a Cohen-féle kappa mutató 0,85, egy 0 és 1 közötti tartományban, ld. Szokolszky 2004), a kódrendszert megbízhatónak tekinthetjük. Ezután a teljes felvételi anyagot két újabb személy kódolja, majd köztük is számolunk kódolók közötti megbízhatóságot.

Összegzés

Kutatásunk során megbizonyosodtunk róla, hogy a természetes megfigyelés módszere megfelelő az integráló óvodai csoportokban zajló interakciók elemzésére. A videofelvételek készítése nem, vagy csak elenyésző mértékben befolyásolja a csoportszobában zajló mindennapos tevékenységeket, interakciót, térhasználatot. Emellett nagyon gazdag információt biztosít a viselkedéselemző kategóriarendszer kidolgozásához, pontosításához.

A technikai problémák ellenére úgy érezzük, hogy a lehető legtöbb információhoz jutunk a lehető legkisebb adatvesztés mellett. Természetesen a hang- és fényviszonyok terén jelentkező technikai akadályok miatt a kódoláskor várható „veszteség”, hiszen

nem minden lesz olyan pontosan látható vagy hallható, mintha valaki ráközelítene az arcokra, vagy a vizsgálati személyek mikroportot viselnének. A vizsgált populáció (SNI és nem SNI óvodások és pedagógusaik) és a jelenség természete (interakció és térhasználat) miatt ugyanakkor a természetes megfigyelésen kívül más módszer ezeket az előnyöket nem tudná biztosítani.

Kutatásunk nem titkolt célja, hogy az óvópedagógusok képzésében vagy akár továbbképzésében is használható „jó gyakorlatokat” tárjunk fel; megragadjunk például olyan mozzanatokot, interakciós mintázatokat, amelyeknek a felismerése vagy tudatosítása támogathatja az integrált nevelési helyzetet.

Érdemesnek tartjuk összevetni a megfigyeltet azokkal a verbális tartalmakkal (pl. interjúkban), amelyeket a vizsgált kérdéskörökkel kapcsolatosan kapunk. Kutatási és gyakorlati szempontból is érdekes kérdés, hogy a verbális beszámolók és a viselkedés között milyen összefüggések mutathatók ki. Hiszen könnyen előfordulhat például az a jelenség – bármilyen vizsgált témával, nem csak az integrált óvodai neveléssel kapcsolatban –, hogy míg a gyakorlatban jól megragadhatók a kutatott jelenség szempontjából kulcsfontosságú viselkedésformák, sokan verbálisan nem tudnak beszámolni róla. Így akár a saját maguk által használt jó gyakorlatokról való visszajelzés is hasznos lehet az óvópedagógusok számára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk a kutatásban részt vevő óvodapedagógusoknak, az óvodák többi dolgozójának, a gyerekeknek és szüleiknek, valamint Hunyady Györgynének, B. Lakatos Margitnak és Serfőző Mónikának a kutatáshoz és a tanulmány megírásához nyújtott hasznos észrevételeikért, illetve Dudik Boldizsárnak és Jólesz Dávidnak az alaprajzok szerkesztésében nyújtott segítségért.

Hivatkozások

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV#lbj1param (letöltve: 2015. aug. 11.).
- Aarão Pereira de Araújo Júnior – Maria do Carmo Medeiros Maia – Mayara de Miranda Lima – Paulo Romero Procópio Ferreira Lopes – Samara Coeli Paiva Téjo (2015). Ergonomic analysis of work in an eyeglasses store. *Procedia Manufacturing* 3, 6052–6059.
- Babbie, E. (2003). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bodor P. (2013). *Szavak, képek, jelentés – Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Böddi Zs. – B. Lakatos M. – Fehér-Kenderesi N. (2015). Az úton járva... Egy integráló óvoda 2015-ben. *Fejlesztő Pedagógia*, 26(4–6), 54–61.
- Böddi Zs. – Keszei B. – Serfőző M. – Dúll A. (2015). A megfigyelés kutatásmódszertana: Interakciók megfigyelése integrált és inkluzív óvodai környezetben. *Gyermeknevelés: Online tudományos folyóirat*, 3(2), 29–50.
- Cole, M. – Cole, S. R. (2003). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dúll A. (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Dúll A. (2010). *Múzeum és látogatói viselkedés. Kiállítás-rendezés A-tól Z-ig: Az ötlettől a megvalósításig a közoktatás szolgálatában*. Múzeumiskola 6. Szentendre: MOKK, 81–82.
- Dúll A. (2015). A bölcsőde környezetpszichológiája. In Gyöngy K. (szerk.): *Első lépések a művészetek felé. A vizuális nevelés és az anyanyelvi-irodalmi nevelés lehetőségei kisgyermekkorban*. Budapest: DialógCampus Kiadó, 265–297.
- Everett, M. – Barrett, M. S. (2009). Investigating sustained visitor/museum relationships: Employing narrative research in the field of museum visitor studies. *Visitor Studies*, 12(1), 2–15. <http://dx.doi.org/10.1080/10645570902769084>.
- Falus I. (2011). A megfigyelés. In Falus I. – Tóth Istvánné Környei M. – Bábosik I. – Réthy E. – Szabolcs É. – Nahalka I. – Csapó B. – Mayer Miklósné Nádas M. (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft., 98–139. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_531_pedagogia/2011_0001_531_pedagogia.pdf (letöltve: 2015. jan. 15.).
- File, N. (1994). Children's play, teacher-child interactions, and teacher beliefs in integrated early childhood programs. *Early Childhood Research Quarterly*, 9, 223–240.
- Gál A. (2012). A gyermektanulmányozás és a gyógypedagógia kapcsolata a 20. század elején Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle*, 62(11–12), 224–234.

- Harper, L. V. – McCluskey, K. S. (2002). Caregiver and peer responses to children with language and motor disabilities in inclusive preschool programs. *Early Childhood Research Quarterly*, 17(2), 148–166.
- Harper, L. V. – McCluskey, K. S. (2003). Teacher–child and child–child interactions in inclusive preschool settings: Do adults inhibit peer interactions? *Early Childhood Research Quarterly*, 18(2), 163–184.
- Héra G. – Ligeti Gy. (2014). *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Illyés S. (szerk.) (2000). *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Kőpatakiné Mészáros M. (2004). Közben felnő egy elfogadó nemzedék. *Új Pedagógiai Szemle*, 38–48. <http://www.ofi.hu/tudastar/kopatakine-meszaros> (letöltve: 2015. 08. 11.).
- Marx, A. – Fuhrer, U. – Hartig, T. (1999). Effects of classroom seating arrangements on children's question-asking. *Learning Environments Research*, 2(3), 249–263.
- Mérei F. (2004). *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mérei F. – V. Binét Á. (2006). *Gyermeklélektan*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Moore, M. M. (1985). Nonverbal courtship patterns in women: context and consequences. *Ethology and Sociobiology*, 6, 237–247.
- O'Dougherty, M. – Story, M. – Stang, J. (2006). Observations of parent-child co-shoppers in supermarkets: Children's involvement in food selections, parental yielding, and refusal strategies. *Journal of Nutrition Education Behavior*, 38, 183–188.
- Ozdemir, A. – Yilmaz, O. (2008). Assessment of outdoor school environments and physical activity in Ankara's primary schools. *Journal of Environmental Psychology*, 28(3), 287–300.
- Rogoff, B. (1978). Spot observation. An introduction and examination. *Quarterly Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition*, 2, 21–26.
- Sántha K. (2006). *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sántha K. (2009). *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszertanába*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Szabolcs É. (2001). *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Szokolcsy Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Varga A. (2004). *A környezeti nevelés pedagógiai, pszichológiai alapjai*. PhD-disszertáció.

ció. ELTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola.

Wang, X. – Yu, R. – Zhong, C. (2016). A field investigation of red-light-running in Shanghai, China. *Transportation Research Part, F* 37, 144–153.

Yalowitz, S. S. – Bronnenkant, K. (2009). Timing and tracking: Unlocking visitor behavior. *Visitor Studies*, 1(1), 47–64. <http://dx.doi.org/10.1080/10645570902769134>.